

Azərbaycan Respublikasının
Medianın İnkişafı Agentliyi

**Azərbaycanın dövlətçilik
tarixinin, milli adət-ənənələrinin,
elm və mədəniyyətinin təbliği**

2021-ci il iyunun 15-də Şuşada Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev və Türkiyə Respublikasının Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğanın imzaladıkları Şuşa Bəyannaməsi Türkiyə Respublikası ilə Azərbaycan Respublikası arasında müttəfiqlik münasibətləri haqqında sənəddir.

Bu sənəd iki dost və qardaş ölkə arasında imzalanmış bütün beynəlxalq sənədlərə, bununla əlaqədar 13 oktyabr 1921-ci il tarixli Qars müqaviləsinə sadıq olduqlarını bir daha təsdiq edərək, o cümlədən də indiyə qədər imzalanan bütün sənədləri rəhbər tutaraq imzalanıb.

Şuşa Bəyannaməsi XXI əsrdə, 2021-ci ildə, Qars müqaviləsi isə yüz il bundan əvvəl - 1921-ci ildə imzalanıb. Hər iki tarixi sənədin Azərbaycanın dövlətçilik tarixində oynadığı müstəsna rol nədən ibarətdir? Fərqli sənədlər olsalar da, fərqli siyasi şəraitdə imzalandıysalar da, bütün hallarda, hər iki sənədin ana qaydağında Türkiyə və Azərbaycan xalqının qardaşlıq birliyi, həmrəyliyi, dəstəyi dayanır.

**"Yüz il bundan
öncə bağlanmış
Qars müqaviləsi
Naxçıvan da
daxil olmaqla..."**

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının (AMEA) Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutunun aparıcı elmi işçisi, tarix üzrə fəlsəfə doktoru Faiq Ələkbərli "Bakı-Xəbər"ə bildirdi ki, Qars müqaviləsindən 100 il sonra 15 iyun - Milli Qurtuluş Günündə azad Şuşada Şuşa Bəyannaməsinin imzalanması iki qardaş ölkənin birliyinin, həmrəyliyinə simvoludur: "Qars müqaviləsi 100 il bundan əvvəl Rusiya Sovet Federativ Sosialist Respublikası və Türkiyə Böyük Millət Məclisi arasında bağlanılıb. O zaman Mustafa Kamal Atatürkün başçılığı ilə Türkiyə Böyük Millət Məclisi vardı. Məhz 1921-ci ildə Sovet Rusiyası və Türkiyə Böyük Millət Məclisi arasında bağlanan Qars müqaviləsində də Azərbaycan dövlətinin də (o dövrdə Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikası adlanırdı) müəyyən formada rolu vardı. Çünki o zaman Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikası formal da olsa müstəqil idi. Bilirik ki, Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqı 1922-ci ilin dekabrında yarandı. Bu anlamda 1921-

ci ildə bu müqavilə Sovet Rusiyası və Böyük Millət Məclisi arasında bağlansa da, burada Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikası da öz yerini tuturdu. Çünki Qars müqaviləsində tək cə Naxçıvan məsələsi deyildi, bütövlükdə, Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının məsələsi vardı, onun gələcəyi, təhlükəsizliyi və sair. Düzdür, daha çox burada Naxçıvanın məsələsi qoyulurdu ki, Naxçıvan Muxtar Sovet Sosialist Respublikası, bütün hallarda, Azərbaycan SSR-ə bağlı olaraq qalmalı idi. Bir sözlə, yüz il bundan öncə bağlanmış Qars müqaviləsi Naxçıvan da daxil olmaqla, Azərbaycan SSR-in təhlükəsizliyinin müəyyən mənada qərantı idi. Burada da Türkiyə Azərbaycanın qərantı kimi çıxış edirdi. Qars müqaviləsində də, bütövlükdə, Azərbaycanın varlığını qorunması əsas məsələ idi. Ancaq Şuşa Bəyannaməsində daha dəqiq şəkildə bu məsələ ortaya qoyulur. Ən əsas məsələ odur ki, Şuşa Bəyannaməsi birbaşa Azərbaycan və Türkiyə arasında bağlanıb, burada, demək olar ki, Rusiya Federasiyası kənarda qalır. Bu anlamda, Şuşa Bəyannaməsinin əhəmiyyəti daha böyükdür".

**"Bu uğurların ən
mühüm
amillərindən
biri də Şuşa
Bəyannaməsidir"**

F.Ələkbərlinin sözlərinə görə, eyni zamanda, şərtlər də dəyişib, düşünəndə görürsən 103 il bundan əvvəl Azərbaycan Cümhuriyyəti yarandı, Cümhuriyyət Sovet Rusiyasının işğalı ilə devrildi, onun yerində isə, formal da olsa, Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikası yaradıldı və sonra isə zorla SSRİ-yə birləşdirildi. "Çox təəssüflər olsun ki, birləşmə zamanı Azərbaycan SSR birbaşa deyil, Zaqafqaziya Sovet Sosialist Federativ Respublikası şəklində SSRİ-nin tərkibinə daxil oldu. Yalnız 1936-cı ildə SSRİ Konstitusiyası qə-

Son 100 ildə tariximiz üçün iki önəmli beynəlxalq sənəd - Qars müqaviləsi və Şuşa Bəyannaməsi...

bul edildikdən sonra Azərbaycan SSR müstəqil şəkildə SSRİ-nin tərkibinə daxil edilməmişdi. Yeni o dövrün şərtləri belə idi. İndi isə görürük ki, Azərbaycan dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra 30 il ərzində bir sıra problemlərlə, çətinliklərlə yanaşı, bütün hallarda, uğurlar da əldə etdik və bu uğurların ən mühüm amillərindən biri də Şuşa Bəyannaməsidir".

**"Şuşa Bəyannaməsi
ilə Qars müqaviləsi
arasında
paralellərin
aparılması,
bu bəyannamənin
müqavilə ilə
müqayisə edilməsi
böyük aktuallıq
kəsb edir"**

AVCIYA-nın vitse-prezidenti, tarix elmləri doktoru, professor Məhərrəm Zülfüqarlı da hesab edir ki, Şuşa Bəyannaməsi də Qars müqaviləsinin bənzəridir. "Azərbaycan və qardaş Türkiyə xalqının Şuşa Bəyannaməsinin geniş müzakirə etdiyi və sevincli anlar yaşadığı bir vaxtda Şuşa Bəyannaməsi ilə Qars müqaviləsi arasında paralellərin aparılması, bu bəyannamənin müqavilə ilə müqayisə edilməsi böyük aktuallıq kəsb edir. Əvvəla Birinci Dünya müharibəsindən sonra dünyada düzən tamamilə dəyişdi və Osmanlı imperiyası müharibədən "Üçlər İttifaqı"nın müttəfiqi olaraq məğlub dövlət kimi çıxıb, Rusiya isə Antantın müttəfiqi kimi müharibədən qalib dövlət olaraq çıxsada, Rusiyada vəziyyət dəyişdi və bolşeviklər hakimiyyəti götürdülər. Antanta ölkələri, xüsusən İngiltərə və Fransa bolşevik hakimiyyətinə düşmən münasibəti bəsləyirdilər. Türkiyədə gedən milli azadlıq hərəkatı geniş vüsət aldı, İngiltərə və Fransa Türkiyənin bir dövlət kimi varlığını son qoymaq istəyirdilər. Mücadilə də Türkiyə dövlətçiliyini qorumaq üçün İngiltərə, Fransa başda olmaqla, Antanta ölkələrinə qarşı həyata keçirilirdi. Yeni bu şərait, Türkiyənin də, Sovet Rusiyasının da İngiltərə, Fransa və digər Antanta ölkələrinə, onların müttəfiqlərinə düşmən münasibəti bu iki ölkəni yaxınlaşdırdı. Türkiyə ilə Rusiya arasında 1918-ci ildən başlayaraq davam edən yaxınlaşma, daha doğrusu, "Mudros" müqaviləsindən

sonra baş verən bu yaxınlaşma son nəticədə hətta Rusiyanın Türkiyədən istifadə etmək, Atatürk milli azadlıq hərəkatının istiqamətini dəyişdirməyə meylləndirilirdi".

**"Qars müqaviləsi
ilə Şuşa
Bəyannaməsinin
oxşar cəhətləri
çoxdur"**

M.Zülfüqarlıın sözlərinə görə, Türkiyə ilə Bolşevik Rusiyasının yaxınlaşması, digər məsələlərdə olduğu kimi, Qars müqaviləsinin də ortaya çıxmasına gətirib çıxardı. "Qars müqaviləsi ilə Şuşa Bəyannaməsinin oxşar cəhətləri çoxdur. Bunlar nədən ibarətdir? Müasir dövrümüzdə 44 günlük müharibə nəticəsində əldə etdiyimiz qələbəyə qardaş Türkiyə böyük mənəvi dəstək verdi, Azərbaycan milli ordusu isə öz gücünə, təkbaşına torpaqlarımızı işğaldan azad etdi. Lakin qələbədən sonra Rusiyanın sülhməramlı qüvvələrinin bölgədə yerləşdirilməsi Türkiyəni bir daha öz mövqeyini gücləndirməyə vadar etdi. Ərdoğanın fevral ayında başlayaraq Şuşaya səfər edəcəyi barədə bəyanatlar verməsi, hətta Ramazan bayramını Şuşada qeyd etmək niyyətini açıqlamasından sonra düşmən qüvvələr Ərdoğanın Şuşaya səfərinin mümkün olmayacağı barədə şayiələr yaymağa başladılar, lakin bu şayiələr baş tutmadı, Ərdoğan, həmişə olduğu kimi, verdiyi sözə əməl etdi, Şuşaya səfər etdi və Prezident İlham Əliyevlə möhtəşəm bir görüş keçirdilər, Şuşa Bəyannaməsinin imzalandı. Bu bəyannamə ilə Qars müqaviləsi arasında ki bir oxşar cəhət də demək istəyirəm, sonra isə başqa məsələlərə keçərik".

**"Qars müqaviləsi
imzalanarkən
ermənilər bundan
ciddi narahat
olmuşdular,
bu gün də Şuşa
Bəyannaməsindən
narahat olurlar"**

M.Zülfüqarlıın sözlərinə görə, Qars müqaviləsi ilə Şuşa Bəyannaməsinin oxşar cəhətləri var. Bu müqavilə Rusiya Sovet Sosialist Respublikası, Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikası, Ermənistan Sovet Sosialist Respublikası, Gürcüstan Sovet Sosialist Respublikası və Türkiyə arasında bağlanıb. "Qars müqaviləsində bir məsələ qeyd edilir ki, Türkiyənin rəyi olmadan Naxçıvan ərazisi üçüncü bir dövlətə güzəştə gedilə bilməz. Nəyə görə Türkiyə burada israr edirdi. Çünki artıq Sovet Rusiyası 1920-ci ilin 27 aprel tarixində Azərbaycanı işğal edib Xalq Cümhuriyyətini süquta uğradıb, burada Sovet Azərbaycanı yaratsa da, Moskva söz yiyəsi idi. Yeni sabah Moskvadan göstəriş olarsa, Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının rəhbərliyi hər hansı bir müqavimət göstərmək gücündə deyildi. Türkiyə də bundan narahat olduğuna görə məhz həmin maddəni müqaviləyə əlavə etdi ki, bu da Naxçıvanın statusunun, Naxçıvan ərazisinin əbədi olaraq Azərbaycan ərazisində, daxilində qalmasını bu maddə ilə təsbit etdi. Çünki müqavilənin müddəti qeyri-müəyyən idi. Yeni buna vaxt qoyulmamışdı. Bildiyimiz kimi, bu müqavilə 1921-ci ilin mart ayının 16-da imzalandı və 1922-ci ilin sentyabr ayının 11-də qüvvəyə mindi. Bu dövrdə də artıq SSRİ-nin qurulması prosesi gedirdi, 1922-ci ilin dekabrında SSRİ yarandı. Zaqafqaziya Sovet Sosialist Respublikaları adlı üç respublika bir-

ləşdirildi. Yəni belə bir prosesdə Azərbaycan ərazi məsələsində güzəştə getməmək, yaxud yuxarılara müqavimət göstərmək iqtidarında deyildi, bu mənada, Türkiyə Naxçıvanın həmişəlik Azərbaycan daxilində qalmasını bu müqavilədəki maddə ilə şərtləndirdi.

Şuşa Bəyannaməsi ilə Qars müqaviləsinin oxşar cəhətlərindən biri ondan ibarətdir ki, Azərbaycan 44 günlük müharibə nəticəsində Qarabağın əsas hissəsi və ətraf rayonları işğaldan azad etsə də, az bir hissə sülhməramlıların nəzarətində qalır. Bu da müəyyən problem yaradır. 10 noyabr sazişinə görə, erməni silahlı qüvvələri, erməni yaraqları bu ərazidən çıxmaldırlar, amma çıxmayıblar. Şuşa Bəyannaməsi artıq Qars müqaviləsi kimi burada Türkiyənin birbaşa mövqeyini əks etdirir. Yeni Türkiyə burada var, Azərbaycanın ərazi bütövlüyü bərpa olunub və bundan sonra da Azərbaycana qarşı hər hansı bir terrorçu, işğalçı hərəkat olarsa, Türkiyə hərbi cəhətdən Azərbaycana yardım etməyi öz üzərinə götürüb. Qars müqaviləsindən sonra Şuşa Bəyannaməsi də Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün qərantı kimi çıxış edir. Qars müqaviləsi imzalanarkən ermənilər bundan ciddi narahat olmuşdular, bu gün də Şuşa Bəyannaməsindən narahat olurlar. Hətta Sovet Rusiyasını xəyanətdə ittiham edirdilər, indi də eyni vəziyyətdir. Rusiyanın 44 günlük müharibədə neytral mövqə tutması (əlbəttə, burada Türkiyənin rolu böyükdür - M.Z.) ermənilər tərəfindən Rusiyanın Ermənistanı xəyanəti kimi qəbul edilir. Ermənilər "1921-1922-ci illərdə olduğu kimi" fikirlərini təkrar edirlər, bu müharibədə ermənilər elə düşünürdülər ki, müharibənin ikinci, üçüncü günündə Rusiya işə qanşacaq, ermənilərə, əvvəlki illərdə olduğu kimi, dəstək verəcək. Amma bu olmadı".

Şuşa Bəyannaməsinin Azərbaycanın müasir dövlətçilik tarixində mühüm rol oynadığını deyən M.Zülfüqarlı hesab edir ki, bu bəyannamə həm də Türkiyə-Azərbaycan qardaşlığının simvoludur.

İradə SARIYEVA
Yazı Azərbaycan Respublikasının Medianın İnkişafı Agentliyinin maliyyə dəstəyi ilə çap olunur.